

Aktywność edukacyjna kobiet w wieku 90+

Learning activity of women aged 90+

Key words: learning activity, elderly people, longevity, determinants of learning activity.

Abstract: The paper focuses on the education of women over 90 years old, referred to as long-lived people. An attempt was made to indicate the determinants of undertaking learning activities of those women and barriers they encounter. The research was conducted in a qualitative paradigm using a focused interview. The study group consisted of 10 women over 90. The main research problem was formulated in the question: 'What is the learning activity of women over 90?'

Słowa kluczowe: aktywność edukacyjna, osoby starsze, długowieczność, determinanty aktywności edukacyjnej.

Streszczenie: W artykule skoncentrowano się na edukacji kobiet po 90 roku życia, określanych jako osoby długowieczne. Podjęto próbę wskazania determinant podejmowania aktywności edukacyjnej i barier, które sprzyjają ograniczeniu zaangażowania w omawianą formę aktywności. Badania przeprowadzono w paradygmacie jakościowym z wykorzystaniem wywiadu fukusowego. Badaną grupę stanowiło 10 kobiet powyżej 90 roku życia. Główny problem badawczy został zawarty w pytaniu: Jak przedstawia się aktywność edukacyjna kobiet w wieku 90+?

Wprowadzenie

Zwiększająca się liczba osób starszych w strukturze społecznej generuje potrzebę podjęcia dyskursu naukowego ukierunkowanego na najstarsze kohorty społeczeństwa polskiego. Wraz z wydłużeniem ludzkiego życia wzrasta liczebność najstarszych grup społecznych. Demografowie wskazują na dynamiczny przyrost populacji w wieku 80+¹. Charakterystyczną cechą polskiej starości jest także wysoki współczynnik feminizacji², który w roku 2018 wynosił 107, a dla grupy 85 lat i więcej był równy 258³. Prognozy demografów wskazują, iż proces straszenia się społeczeństw z mocno widoczną feminizacją będzie się pogłębiał, dlatego też istotnym staje się skoncentrowanie na działaniach ukierunkowanych na podnoszenie jakości życia seniorów. W literaturze przedmiotu można znaleźć liczne opracowania dotyczące jakości życia osób starszych, z uwzględnieniem komponentów szeroko

¹ Główny Urząd Statystyczny, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2019.

² M. Cybulski, *Proces starzenia się społeczeństwa istotnym problemem zdrowia publicznego*, w: *Opieka nad osobami starszymi. Przewodnik dla zespołu terapeutycznego*, red. M. Cybulski, E. Krajewska-Kulań, PZWL Wydawnictwo Lekarskie, Warszawa 2016, s. 13.

³ Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2018*, Warszawa 2019, s. 8.

definiowanego dobrostanu⁴. Należy jednak pamiętać, iż coraz częściej następuje uogólnienie dotyczące klasyfikowania do grupy seniorów. Osoby w wieku 65 lat, 75 lat, 80 lat czy 90 lat przypisane są do kategorii osób starszych, przy jednoczesnym pominięciu faktu, iż seniorzy stanowią grupę wewnątrznie bardzo mocno zróżnicowaną ze względu na wiek, stan zdrowia, wykształcenie, indywidualne predyspozycje czy też miejsce zamieszkania. Współcześnie starość stanowi najdłuższą fazę życia ludzkiego, w której przy użyciu zdefiniowanych typologii można określić jedynie początek. Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęta została klasyfikacja starości według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), według której osoby starsze dzielą się na trzy grupy:

- a) 60–74 lat – wczesna starość; w tym przedziale wiekowym znajdują się tzw. młodzi starsi (*young-old*);
- b) 75–89 lat – wiek starczy, określane również jako późna starość, zaawansowana starość czy też średnia starość; do tego przedziału wiekowego należą „starzy-
starzy” (*old-old*);
- c) 90 lat i więcej – wiek określane jako długowieczność, którego dożywają tzw. długowieczni (*long life*)⁵.

Jak zauważa Norbert G. Piкуła poliformiczność starości stanowi wyzwanie dla wielu dziedzin życia społecznego, które muszą w sposób adekwatny odpowiadać na zróżnicowane potrzeby, problemy, a także możliwości seniorów⁶. W badaniach naukowych dotyczących starości zdecydowaną większość badanych reprezentują osoby w wieku 60–75 lat. Jak wskazuje Piotr Szukalski, grupa 75+ często ucieka zainteresowaniom badaczy, pomimo iż kohorta ta sukcesywnie się powiększa i posiada inne potrzeby, predyspozycje, kompetencje niż osoby młodsze⁷. Istotnym jest, iż wraz ze zwiększającą się populacją osób 75+ rośnie także liczba stulatków, którzy prezentują postawy otwartości i aktywności na różnych płaszczyznach. Jednym z ważniejszych obszarów aktywności seniorów staje się edukacja, która w założeniach idei aktywnego starzenia się nabiera szczególnego znaczenia. Aktywność edukacyjna osób starszych stanowi bowiem istotny czynnik warunkujący jakość życia, a także pozwalający na przeżywanie schyłkowego okresu życia w sposób pomyślny.

⁴ A. Bowling, *Aspiration for Older Age in the 21st Century: What is Successful Ageing?*, „International Journal of Ageing and Human Development” 64, 2007, no. 3, p. 263–297; R. Fernandez-Ballesteros, *Active Ageing: The Contribution of Psychology*, Göttingen 2008. P. Stenner, T. McFarquhar, A. Bowling, *Older People and 'Active Ageing': Subjective aspects of ageing actively*, „Journal of Health Psychology” 11, 2011, no. 3; B. Tobiasz-Adamczyk, P. Barzyski, J. Bajka, *Społeczne uwarunkowania jakości życia kobiet u progu wieku starszego. Badania porównawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

⁵ World Health Organization, <https://www.who.int/campaigns/world-health-day/2018/en/>, [dostęp: 12.04.2020].

⁶ N. G. Piкуła, *Poliformiczność starości jako czynnik sprzyjający wykluczeniu*, w: *Inkluzja społeczna jako medium pedagogiczne w dobie kryzysu*, red. L. Pytka, T. Zacharuk, W. Jówko, Siedlce 2014, s. 309–316.

⁷ P. Szukalski, *Ludzie w wieku 75+ – nowa kategoria demograficzno-społeczna?*, w: *Kwestionariusz Cambridge Assessment of Need for the Elderly (CANE) jako narzędzie do oceny zapotrzebowania na opiekę przez osoby w wieku podeszłym*, red. K. Wieczorkowska-Tobis, D. Talarska, Warszawa 2013, s. 7–19.

Aktywność edukacyjna osób starszych – ramy teoretyczne

Iwona Mandrzejewska-Smól, podejmując problematykę aktywności edukacyjnej, zauważa, iż ten rodzaj aktywności jest jednym z głównych wyznaczników aktywnego uczestnictwa, w życiu społecznym osób starszych⁸. Mandrzejewska-Smól wskazuje także, że zasadniczą rolę w realizacji edukacji seniorów należy przypisać uniwersytetom trzeciego wieku (UTW)⁹. Główne cele UTW wpisują się w założenia edukacji całościowej i ukierunkowane są na jak najdłuższe utrzymanie samodzielności seniorów. „Nadrzędnym celem UTW jest poprawa jakości życia osób starszych, stworzenie warunków dobrego starzenia się poprzez systematyczne pogłębianie swojej wiedzy i prace twórczą w zespołach. Dzięki aktywizacji psychofizycznej i intelektualnej osób starszych, a także powstawaniu nowych więzi społecznych UTW odgrywają niebagatelną rolę w szerzeniu profilaktyki gerontologicznej”¹⁰. W roku 2018 liczba UTW w Polsce wynosiła 640. Jak wynika z danych Głównego urzędu Statystycznego (GUS), liczba słuchaczy UTW była równa 113,2 tys. (w tym 95,4 tys. stanowiły kobiety). Dominującą grupą wiekową są osoby w przedziale 61–75 lat (71,9%). Suchacze w wieku 76 lat i więcej stanowili 16,4%. Istotnym jest, iż zdecydowana większość uczestników UTW posiada wykształcenie średnie (50,5%) lub wyższe (37,9%). Seniorzy z wykształceniem zawodowym lub podstawowym są grupą nieliczną¹¹.

Aktywność edukacyjna realizowana na uniwersytetach trzeciego wieku wychodzi poza sztywne ramy edukacji. Bardzo często w toku podejmowanych działań w sposób nieświadomy realizowana jest aktywność społeczna, rekreacyjna, kulturalna czy też turystyczna. Edukacja w starości związana jest z licznymi celami i zadaniami, które koncentrują się na holistycznym oddziaływaniu na seniora. Według Elżbiety Dubas, edukacja osób starszych „ma sprzyjać uświadomieniu, zrozumieniu, oświeceniu – podkreśleniu tożsamości jednostki. Wydobywać winna wartość życia ludzkiego, także w dorosłości i starości. Towarzyszy człowiekowi w procesie osobowego dojrzewania, prowadząc ku osobowej pełni. Sprzyja afirmacji życia, szczególnie trudnej w starości, i podnosi poczucie życiowej satysfakcji. Pozwala zrozumieć rzeczy ostateczne. [...] Jest ważnym wymiarem życiowej aktywności – przeciwdziałania nudzie, marazmowi i atrofii rozwojowej”¹². Edukacja w starości pozwala na odkrycie pełniejszej osobowości, daje możliwość realizacji swojego człowieczeństwa, stanowi szansę zrozumienia bólu, cierpienia, życia i śmierci, co stanowi ważne zadanie rozwojowe przypisywane starości. Akceptacja starości, a zarazem, co z tym związane, uznanie śmierci jako kresu życia nie może zostać pominięte w obszarze edukacji seniorów. Literatura przedmiotu wskazuje na liczne

⁸ I. Mandrzejewska-Smól, *Aktywność edukacyjna jako główny wyznacznik aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym osób w okresie późnej dorosłości*, „Przegląd Pedagogiczny” 2014, nr 2, s. 203-206.

⁹ Tamże.

¹⁰ B. Ziębińska, *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2010, s. 179.

¹¹ Główny Urząd Statystyczny, *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce w 2018 r.*, GUS 2018, s. 3–4.

¹² E. Dubas, *Edukacyjny paradygmat badawczy w geragogice*, w: *Edukacja do i w starości*, red. M. Kuchcińska, Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej, Bydgoszcz 2008, s.

pozytywne oddziaływania edukacji w okresie senioralnym. W paletę celów omawianej aktywności wpisuje się: pomoc seniorom w utrzymaniu samodzielności życiowej, przeciwdziałanie stereotypom starości i starzenia się, ukierunkowanie jednostki na wszechstronny rozwój, wzbogacanie człowieka poprzez realizację wartości duchowych, rozwijanie nowo zdobytych kompetencji i umiejętności, prewencja gerontologiczna i geriatryczna, zachęta seniorów do podejmowania działań na rzecz innych, rozwijanie umiejętności korzystania z nowoczesnych technologii, propagowanie idei dialogu międzypokoleniowego oraz założeń aktywnego starzenia się, podnoszenie jakości życia, odkrywanie sensu życia w starości¹³. Pomimo iż kanon celów edukacji seniorów jest rozległy, w Polsce zaangażowanie osób starszych w aktywność edukacyjną jest na stosunkowo niskim poziomie¹⁴. Zaangażowanie w aktywność edukacyjną związane jest bezpośrednio z czynnikami determinującymi podejmowanie zróżnicowanych form aktywności w wieku starszym. Barbara Szatur-Jaworska, Piotr Błędowski i Małgorzata Dziegielewska wyodrębnili sześć podstawowych czynników, które warunkują podejmowanie różnych form aktywności przez osoby starsze, w tym także aktywności edukacyjnej¹⁵. Według badaczy wśród determinant aktywności senioralnej należy wskazać:

- wykształcenie – im wyższe wykształcenie posiada osoba, tym częściej i chętniej podejmuje działania związane z aktywnością;
- środowisko rodzinne-rodzaj i zakres podejmowanych działań warunkowany jest osobowością człowieka, jego relacjami z rodziną, przyjaciółmi i otoczeniem;
- stan zdrowia oraz poziom kondycji fizycznej i psychologicznej – jednostki, którzy przeżywają starość w sposób pomyślny, zdecydowanie częściej podejmują aktywność. Seniorzy chorzy, u których występuje nawarstwianie jednostek chorobowych, rezygnują z zaangażowania w różne formy aktywności, bardzo często ograniczając się do aktywności domowo-rodzinnej;
- płeć – kobiety częściej podejmują różne formy aktywności. Kobiety również odznaczają się cechami charakteru i osobowości sprzyjającymi podejmowaniu działań społecznych;
- miejsce zamieszkania (miasto, wieś) – osoby mieszkające w aglomeracjach miejskich mają zdecydowanie większe możliwości dostępu do zróżnicowanych form aktywności niż starsi mieszkańcy małych miejscowości czy wsi;
- wpływ instytucji kulturalnych w miejscu zamieszkania¹⁶.

¹³ Zob. więcej J. Halicki, *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze*, Trans Humana, Białystok 2000; E. Skibińska, *Proces kształcenia seniorów*, w: red. Fabiś A., *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2008; A. A. Zych, *Przekraczając „smugę cienia”. Szkice z gerontologii i tanatologii*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2009; M. Cattaneo, P. Malighetti, D. Spinelli, *The Impact of University of the Third Age Courses on ITC Adoption*, „Computers in Human Behavior” 63, 2016.

¹⁴ European Commission, United Nations, *Active Ageing Index 2014 for 28 European Union Countries*, Brussels 2014; European Commission, United Nations, *Active Ageing Index 2014: Analytical Report*, Brussels 2015; Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2018*, dz. cyt.

¹⁵ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012, s. 162.

¹⁶ Tamże.

W podejmowaniu działań aktywizujących ważne są także indywidualne doświadczenia życiowe, które kształtują osobowość człowieka i jego cechy.

Małgorzata Dziegielewska motywy podejmowania aktywności edukacyjnej w fazie starości wpisuje także w kategorie trzech potrzeb. Dziegielewska wskazuje na: potrzeby adaptacyjne (potrzeby ukierunkowane na poznanie nowych okoliczności i aspiracji – seniorzy angażują się w edukację, by nie znajdować się w mniejszości), potrzeby transformacyjne (potrzeby związane z koniecznością zmiany i „unowocześnienia” swoich przyzwyczajzeń), potrzeby reprodukcyjne (potrzeby wynikająca z chęci potwierdzenia i ugruntowania posiadanej wiedzy)¹⁷.

Analizując dane dotyczące różnych form aktywności seniorów w Polsce, zauważa się, iż wraz z wiekiem maleje zaangażowanie najstarszych kohort w aktywność. W opracowaniach na temat seniorów po 75 roku życia często klasyfikuje się ich z osobami 80-letnimi, 90-letnimi, przypisując ich do grupy 75/76+. Bez wątplenia takie uogólnienie znacznie utrudnia poznanie rzeczywistego obrazu aktywności senioralnej w poszczególnych kohortach. Choć zasadnym staje się przekonanie, iż seniorzy wraz z upływem lat na skutek pogarszającego się stanu zdrowia wycofują się z realizacji aktywności.

Podejmując problematykę aktywności osób starszych, ważne jest ukazanie barier i przeszkód, które mogą warunkować zaangażowanie seniorów w działania aktywizujące. Maria Kuchcińska wskazuje na cztery podstawowe grupy barier utrudniających uczestnictwo społeczne w wieku senioralnym. Kuchcińska bierze pod uwagę: bariery soma (bariery, które wynikają z niedostatków narządów, niepełnosprawności fizycznej, zaburzeń w funkcjonowaniu układów organizmu); bariery psyche (przeszkody związane z funkcjonowaniem psychicznym człowieka); bariery polis (bariery stawiane przez środowisko, otoczenie); bariery agnes (bariery wynikające z nadmiaru/niedoboru aktywności w życiu jednostki)¹⁸. Występowanie barier, według Kuchcińskiej, daje postawę do pięciu uzasadnień braku aktywności osób starszych:

- nie mogę – to uzasadnienie związane jest z brakiem siły wynikającym z niemożności organizmu;
- nie pozwalają mi – uzasadnienie wynikające z braku dostępu do informacji, nikt nie słucha ani nie pyta seniora o zdanie/chęć uczestnictwa społecznego;
- nie umiem – uzasadnienie odwołujące się do „strachu” człowieka starszego przed nowoczesnością, przed brakiem umiejętności;
- nie chcę fatygi – uzasadnienie, w którym senior wie, że powinno być inaczej, że aktywność społeczna związana jest z licznymi korzyściami, nie chce jednak niczego zmieniać w swoim życiu;
- nie chcę – uzasadnienie wynikające z akceptacji przez seniora swojej sytuacji, przeświadczenia, że nie należy niczego zmieniać¹⁹.

¹⁷ M. Dziegielewska, *Edukacja osób starszych w codzienności*, w: *Edukacja do i w starości*, red. M. Kuchcińska, Bydgoszcz 2008, s. 144.

¹⁸ M. Kuchcińska, *Bariery uczestnictwa społecznego seniorów*, w: *Uczestnictwo społeczne w średniej i późnej dorosłości*, red. D. Seredyńska, Bydgoszcz 2012.

¹⁹ Tamże.

Różne formy aktywności w życiu każdego człowieka spełniają rozległe funkcje i zadania. Bez wątplenia starość, jako ostatni faza rozwojowa, związana jest z licznymi zmianami w funkcjonowaniu społecznym, biologicznym, psychologicznym oraz duchowym, niemniej jednak aktywność, szczególnie zaś aktywność edukacyjna, pozwala na realizację zadań przypisanych schyłkowemu okresowi życia. W kontekście starzejących się społeczeństw zasadnym staje się poznawanie znaczenia, jakie najstarsze grupy seniorów (często pomijane) przypisują aktywności edukacyjnej, jakie czynniki determinują, a jakie ograniczają zaangażowanie tych osób w edukację.

Metodologia badań własnych

Celem przeprowadzonych badań jakościowych było opisanie aktywności edukacyjnej kobiet w wieku 90+, które aktywnie uczestniczą w zajęciach UTW. Badania ukierunkowane były na określenie znaczenia, jakie respondentki przypisują aktywności edukacyjnej, oraz poznaniu determinant i barier podejmowania omawianej aktywności. Problem główny został zawarty w pytaniu: Jak przedstawia się aktywność edukacyjna kobiet w wieku 90+?

Badania przeprowadzono w paradygmacie jakościowym w roku 2019 w aglomeracjach miejskich województwa śląskiego i małopolskiego z wykorzystaniem wywiadu fokusowego. W badaniach zastosowano celowy dobór próby. Głównym kryterium doboru uczyniono wiek badanych, uczestnictwo w zajęciach Uniwersytetów Trzeciego Wieku, płeć oraz miejsce zamieszkania. Dobór próby został oparty na klasyfikacji wiekowej Światowej Organizacji Zdrowia i do badań zaproszono osoby określone jako „długowieczne”, tzn. od 90 roku życia. Badaną grupę stanowiło 10 kobiet, które określiły subiektywny stan zdrowia, stan cywilny, sytuację materialną oraz okres uczestnictwa w UTW. Respondentki określiły także poziom swojego wykształcenia. Szczegółową charakterystykę badanych przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Charakterystyka respondentek

Imię, wiek	Stan cywilny	Wykształcenie	Subiektywny stan zdrowia	Sytuacja materialna	Okres uczestnictwa w UTW
Malwina, 91 lat	Wdowa	Średnie	Dobry	Dobra	10 lat
Janina, 91 lat	Wdowa	Średnie	Bardzo dobry	Dobra	11 lat
Barbara, 91 lat	Wdowa	Wyższe	Bardzo dobry	Bardzo dobra	2 lata
Zofia, 91 lata	Wdowa	Wyższe	Dobry	Dobra	8 lat
Wanda, 91 lat	Wdowa	Wyższe	Bardzo dobry	Dobra	15 lat
Alina, 91 lat,	Panna	Średnie	Bardzo dobry	Dobra	20 lat
Maria, 92 lata	Wdowa	Średnie	Dobry	Bardzo dobra	4 lata
Irena, 92 lata	Wdowa	Średnie	Dobry	Dobra	3 lata
Anna, 93 lata	Wdowa	Średnie	Dobry	Dobra	8 lat
Józefa, 93 lata	Panna	Średnie	Dobry	Dobra	12 lat

Źródło: opracowanie własne.

Wśród badanych kobiet dominującą grupę stanowiły wdowy z wykształceniem średnim, dobrym stanem zdrowia oraz dobrą sytuacją materialną. Należy zwrócić uwagę, że respondentki w zdecydowanej większości zaczęły uczestniczyć w zajęciach UTW, będąc w wieku 80 lat i więcej, co wskazuje na zaangażowanie w aktywność edukacyjną w okresie późnej starości, która kontynuowana jest w fazie określanej jako „długowieczność”.

Aktywność edukacyjna kobiet długowiecznych w świetle badań własnych

Podczas przeprowadzonych badań respondentki zostały poproszone o wskazanie, jakie znaczenie w ich życiu ma aktywność edukacyjna. Analizując uzyskane wyniki, można otrzymać zbliżony obraz postrzegania aktywności edukacyjnej i przypisywanych jej wartości w grupie badanych. Jak wynika ze schematu 1, respondentki prezentują pozytywne nastawienie do edukacji i widzą w niej możliwości związane z przeżywaniem starości w sposób pomyślny. Aktywność edukacyjna w życiu badanych kobiet stanowi szansę na akceptację starości, gwarantuje samodzielność, możliwość utrzymania wartościowych kontaktów z rówieśnikami, jest podstawą rozwoju niezależnie od wieku. Respondentki wskazały także na aktywność edukacyjną w kontekście odkrywania sensu życia i odczuwanej jakości życia.

Schemat 1. Znaczenie aktywności edukacyjnej w życiu badanych kobiet

Źródło: opracowanie własne.

Znaczna część wypowiedzi badanych była zbliżona do siebie, niemniej jednak pojawiły się wypowiedzi świadczące o nadawaniu aktywności edukacyjnej bardzo subiektywnych znaczeń, odwołujących się do przeżyć i doświadczeń respondentek. Poniżej zaprezentowano wybrane wypowiedzi badanych kobiet.

Malwina: „Uniwersytet daje szansę na ucieczkę przed samotnością. Chodząc na zajęcia mam możliwość wystrojenia się, zadbania o siebie, nie myślę o problemach, wręcz przeciwnie nauczyłam się cieszyć życiem na nowo”.

Janina: „W moim wieku człowiek musi zaakceptować fakt zbliżającej się śmierci – nie ucieknę się przed tym – edukacja pozwala mi pogodzić się z tym faktem. I to jest dobre”.

Barbara: „Edukacja jest dla mnie czymś ważnym. Daje mi poczucie samodzielności. Pozwala wierzyć, że nawet po 90 można robić coś dobrego dla siebie”.

Zofia: „Wykłady motywują mnie do wyjścia z domu. Edukacja w starości pozwoliła mi na „nabranie oddechu” po chorobie i śmierci męża.

Wanda: „Bez edukacji osoba w moim wieku nie może funkcjonować w życiu codziennym. Tyle zmian ile teraz zachodzi człowiek musi zrozumieć, zapoznać się z nimi, spróbować żyć. Gdybym nie chodziła na Uniwersytet, to nie dałabym sobie rady sama”.

Analizując otrzymane wyniki w kontekście znaczenia aktywności edukacyjnej, można zauważyć, iż wypowiedzi respondentek wpisują się w cele edukacji osób starszych. Badane kobiety są świadome, że podejmowanie omawianej formy aktywności pozwala im na utrzymanie samodzielności i zaradności życiowej, pomimo wieku posiadają przestrzeń umożliwiającą im wszechstronny rozwój, który sprzyja podnoszeniu odczuwanego dobrostanu. Otrzymane wyniki są zbieżne z dotychczasowym stanem wiedzy i licznymi opracowaniami naukowymi dotyczącymi aktywności edukacyjnej w życiu seniorów. Norbert G. Pikuła podkreśla, iż „edukacja w starszym wieku staje się [...] ważną aktywnością. Jest nie tylko ćwiczeniem umysłu, ale również przyjemnością, przygodą, odkrywaniem sensu i celu edukacji na nowo, a przez to również nadawaniem nowego znaczenia życiu”²⁰. Wśród respondentek aktywność edukacyjna pozwala na odrywanie sensu życia, nadaje znaczenie dotychczasowym doświadczeniom i przeżyciom, stanowi szansę akceptacji starości, ale i towarzyszących jej zmian. Bez wątplenia edukacja wśród badanych kobiet „długowiecznych” wpisuje się w życie codzienne, a nie ograniczając się tylko do zajęć na UTW, stanowi ważny element życia badanych senierek, które widzą potrzebę podejmowania aktywności edukacyjnej bez względu na wiek.

Należy zwrócić także uwagę na fakt, iż respondentki duże znaczenie przypisują uniwersytetom trzeciego wieku. Podczas prowadzonych wywiadów pojawiły się

²⁰ N.G. Pikuła, *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016, s. 73.

wypowiedzi świadczące, że UTW bardzo mocno utożsamiane są z aktywnością edukacyjną w okresie starości jako miejsca oddziałujące na holistyczne funkcjonowanie respondentek. „Uniwersytet to wspaniałe miejsce gdzie człowiek realizuje edukację choć nie zawsze chodzi o zdobywanie nowej wiedzy. Chodzi o samo miejsce, by móc spotkać się porozmawiać, zobaczyć ludzi” (Irena). „Edukacja to możliwość chodzenia na UTW, gdyby nie to już dawno bym się pochorowała chyba ze starości. Nie mam czasu użalać się nad sobą, nad problemami bo zajęcia, poznane towarzystwo zapełnia mi całe dnie” (Maria). „Uniwersytet to dla mnie drugi dom, miejsce gdzie czuję się potrzebna. Tutaj troszczymy się wzajemnie o siebie, z większością osób się znam, i czuję się jakbym miała wielką rodzinę” (Józefa). Na podstawie wypowiedzi badanych można wnioskować, iż aktywność edukacyjna realizowana na uniwersytetach trzeciego wieku pozwala im na przeciwdziałanie samotności i osamotnieniu, co jest zgodne z celami edukacji osób starszych.

W kontekście omawianej problematyki ważne staje się poznanie determinant aktywności edukacyjnej kobiet długowiecznych. Należy zwrócić uwagę na cechy socjo-demograficzne respondentek. Wśród badanych są osoby zamieszkujące duże aglomeracje miejskie, gdzie dostęp do instytucji i ich wpływ na jednostkę jest zdecydowanie większy niż na wsiach. Badaną grupę stanowiły wyłącznie kobiety, wdowy (8 osób) oraz panny (2 osoby). Wśród badanych nie było kobiet z wykształceniem podstawowym lub zawodowym, a badane swój stan zdrowia oceniły jako dobry lub bardzo dobry. Wszystkie powyższe cechy są zbieżne z czynnikami wyszczególnionymi przez Szatur-Jaworską, Błędowskiego i Dziegielewską²¹. Ze względu na wskazania na poszczególne cechy socjo-demograficzne można wnioskować, iż zasadnym staje się podejmowanie działań z zakresu edukacji przez wszystkie fazy życia, bowiem osoby o wyższym stopniu wykształcenia chętniej angażują się w aktywność edukacyjną w okresie starości. Należy także zwrócić uwagę na profilaktykę gerontologiczną, ochronę i opiekę zdrowotną seniorów w wcześniejszych fazach starości, ponieważ stan zdrowia determinuje zachowania i aktywności podejmowane w okresie długowieczności. W fazie starości seniorzy często zapominają o badaniach kontrolnych, przypisując niepokojące zmiany, złe samopoczucie naturalnym objawom starości, co często prowadzi do zbyt późnej diagnozy chorób przewlekłych. Zatem faza wczesnej starości powinna być okresem, w którym to osoby starsze będą miały możliwość zadbania o swoje zdrowie i samopoczucie, co będzie miało odzwierciedlenie w dalszych latach.

Obok cech socjo-demograficznych istotne jest poznanie indywidualnych czynników, które warunkują zaangażowanie w aktywność edukacyjną respondentek. Motywy podejmowania aktywności edukacyjnej przez badane kobiety prezentuje tabela 2.

²¹ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej...*, dz. cyt., s. 162.

Tabela 2. Determinanty podejmowania aktywności edukacyjnej przez badane kobiety

Imię	Determinanty aktywności edukacyjnej
Malwina	Śmierć męża, zachęta rodziny i koleżanek, ciekawość świata, chęć utrzymania samodzielności
Janina	Chęć dalszego rozwoju, możliwość bycia wśród rówieśników, poczucie samotności po śmierci męża, oferta UTW
Barbara	Oferta UTW, możliwość rozwoju i odczuwania satysfakcji życiowej, potrzeba bycia wśród ludzi, pozyskiwanie nowych kontaktów
Zofia	Oferta UTW, potrzeba dalszego rozwoju, potrzeba kontaktu z ludźmi, śmierć męża
Wanda	Zachęta rodziny, potrzeba dalszego rozwoju, chęć utrzymania kontaktów interpersonalnych
Alina	Potrzeba bycia wśród ludzi, poczucie samotności, chęć dalszego rozwoju, potrzeba utrzymania sprawności intelektualnej, potrzeba „robienia czegoś pożytecznego” na starość
Maria	Śmierć męża, potrzeba „oderwania się” od problemów rodzinnych, zachęta koleżanki
Irena	Zachęta wnuków, śmierć męża, potrzeba utrzymania kontaktów z rówieśnikami, potrzeba bycia samodzielną, oferta UTW
Anna	Śmierć męża, zachęta rodziny i koleżanek, potrzeba kontaktów z ludźmi
Józefa	Chęć poszerzania wiedzy i swoich zainteresowań, możliwości dalszego rozwoju, utrzymanie sprawności intelektualnej, oferta UTW

Źródło: opracowanie własne.

Analiza uzyskanych odpowiedzi wskazuje, iż obok chęci poszerzenia wiedzy, wszechstronnego rozwoju, znaczna grupa badanych jako determinantę podjęcia aktywności edukacyjnej wskazywała śmierć męża. Wdowieństwo, według Doroty Niewiedział, może stanowić sytuację, która będzie implikować potrzebę podejmowania różnych form aktywności i zaangażowania społecznego²². Wzrost wskaźnika feminizacji, w najstarszych grupach wiekowych świadczy, że wdowieństwa doświadcza zdecydowana większość kobiet, które w zróżnicowany sposób starają się poradzić z zaistniałą sytuacją. Śmierć współmałżonka, utrata bliskich osób, zmniejszanie kręgu przyjaciół i znajomych wpisują się w starość jako ostatnią fazę ludzkiego życia. W badanej grupie śmierć męża stanowiła czynnik warunkujący podjęcie aktywności edukacyjnej, jednak należy zwrócić uwagę, iż wraz ze wzrostem wskaźnika feminizacji w skali ogólnopolskiej nie obserwuje się wprost proporcjonalnego wzrostu zaangażowania najstarszych kobiet w różne formy aktywności. Należy zatem wnioskować, że obok wdowieństwa inne czynniki mocniej determinują lub ograniczają aktywizację seniorów. Ciekawym jest, iż połowa respondentek wskazała ofertę UTW jako czynnik, który pobudza je do zaangażowania w aktywność edukacyjną. Fakt ten może wynikać z zmieniającej się sytuacji i konieczności dostosowywania swojej wiedzy, umiejętności i kompetencji do zachodzących przeobrażeń społeczno-kulturowych. Obecnie se-

²² D. Niewiedział, *Starzejąca się kobieta-wdowa. Wybrane problemy*, w: *Porozmawiajmy o starości*, red. B. Antoszewska, U. Bartnikowska, K. Ćwirynkało, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2015, s. 69–70.

niorzy są coraz bardziej świadomi swoich potrzeb, ale i możliwości. Otaczająca ich rzeczywistość i realia dnia codziennego poniekąd „wymuszają” modyfikowanie stanu swojej wiedzy i umiejętności. Józef Półturzycki w swoich rozważaniach dotyczących edukacji całościowej wskazuje, że współczesność stawia przed człowiekiem nowe zdania i wyzwania, którym musi sprostać niezależnie od wieku. Obecnie ludzie muszą podejmować działania skoncentrowane na aktualizacji wiedzy i kompetencji, gdyż inaczej ich uczestnictwo w społeczeństwie będzie niepełne²³.

Otrzymane wyniki, odwołujące się do podejmowania aktywności edukacyjnej przez badane kobiety, znajdują odzwierciedlenie w typologii trzech potrzeb Dziegielewskiej²⁴. Wśród badanych mocno uwidacznia się potrzeba adaptacyjna i transformacyjna, w mniejszym stopniu potrzeba reprodukcyjna. Aktywność edukacyjna stanowi dla respondentek ważny element ich życia, poprzez który mogą się realizować, być samodzielne, odczuwać satysfakcję i dobrostan życiowy. Wśród badanych kobiet po 90 roku życia w sposób świadomy realizowana jest edukacja całościowa, która dla badanych stanowi ważniejszy filar funkcjonowania społecznego.

W ramach przeprowadzonych wywiadów badane kobiety zostały zapytane o bariery, jakie w ich opinii mogą utrudniać/zniechęcać osoby starsze (szczególnie po 90 roku życia) do zaangażowania w aktywność edukacyjną. Otrzymane wyniki zostały zawarte w tabeli 3.

Tabela 3. Bariery, które utrudniają/zniechęcają osoby starsze do zaangażowania w aktywność edukacyjną

Imię	Bariery
Malwina	Stan zdrowia, czynniki osobowościowe, miejsce zamieszkania, problemy z dojazdem na UTW
Janina	Czynniki osobowościowe, sytuacja rodzinna, obawy przed tym, „co ludzie powiedzą”
Barbara	Stan zdrowia, lokalizacja UTW, stereotypowe postrzeganie starości
Zofia	Stan zdrowia, czynniki osobowościowe, brak wiary w swoje możliwości
Wanda	Niechęć wobec starości i swojego życia, stan zdrowia, sytuacja rodzinna
Alina	Stan zdrowia, lokalizacja UTW, brak wsparcia ze strony bliskich osób
Maria	Stan zdrowia, czynniki osobowościowe, brak akceptacji starości
Irena	Czynniki osobowościowe, sytuacja rodzinna, przekonanie, że na starość powinno spędzać się czas w domu z rodziną
Anna	Stan zdrowia, problemy finansowe, brak chęci i motywacji
Józefa	Czynniki osobowościowe, stan zdrowia, zaangażowanie w inne aktywności, sytuacja rodzinna

Czynniki osobowościowe: malkontenctwo, upór, koncentracja na negatywnych stronach starości, zamknięcie na otoczenie, uzalanie się nad sobą, poczucie bezradności, negatywne nastawienie do życia, niska samoocena, brak wiary w siebie.

Sytuacja rodzinna: choroba męża i opieka nad nim, opieka nad wnukami, konflikty i problemy rodzinne, śmierć bliskiej osoby.

Źródło: opracowanie własne.

²³ J. Półturzycki, *Edukacja ustawiczna w ujęciu Roberta Kidda, Jacques’a Delorsa i Polskiej Strategii z 2003 roku*, w: *Edukacja ustawiczna. Wymiar teoretyczny i praktyczny*, red. S.M. Kwiatkowski, Warszawa–Radom 2008, s. 69–84.

²⁴ M. Dziegielewska, *Edukacja osób starszych w codzienności...*, dz. cyt.

Analiza otrzymanych wyników pozwala wnioskować, iż badane kobiety postrzegają podobnie katalog barier utrudniających podjęcie aktywności edukacyjnej. Większość respondentek wskazała na czynniki osobowościowe, związane z psychologicznym funkcjonowaniem człowieka, które mają odzwierciedlenie w przyjmowanych postawach i prezentowanych zachowaniach. Czynniki te można osadzić w barierach psyche zdefiniowanych przez Kuchcińską. Wśród czynników utrudniających wskazywały respondentki także te, które znajdują odzwierciedlenie w barierach somo (stan zdrowia) oraz barierach polis (sytuacja rodzinna, lokalizacja UTW). Badane kobiety w kategorii „barier” postrzegają także negatywne postawy wobec starości, brak akceptacji tej fazy życia czy też stereotypy, jakie przypisywane są starości. Istotne jest, że respondentki pomimo podejmowanej aktywności edukacyjnej widzą liczne ograniczenia, które utrudniają podejmowanie omawianej aktywności i są świadome, iż w ich grupie wiekowej aktywność na różnych płaszczyznach nie jest popularna.

W prezentowanych wynikach można zauważyć, iż stan zdrowia oraz sytuacja rodzinna mogą stanowić determinantę, a także barierę w podejmowaniu zaangażowania w aktywność edukacyjną. Pomimo że typologia barier Kuchcińskiej ukierunkowana jest na aktywność społeczną, znajduje odzwierciedlenie również w aktywności edukacyjnej. Problematyka edukacji w kontekście seniorów, szczególnie tych przeżywających późną starość czy też długowiecznych, stanowić będzie ważny obszar badań. W tej perspektywie możliwe będzie dokonywanie porównań pomiędzy poszczególnymi kohortami osób starszych oraz poznanie specyficznych uwarunkowań poszczególnych grup wiekowych, co także stanie się podstawą tworzenia szerszej, adekwatnej do potrzeb i możliwości oferty edukacyjnej skierowanej do osób starszych w różnym wieku.

Podsumowanie

Celem prezentowanego artykułu, było skoncentrowanie się na aktywności edukacyjnej kobiet po 90 roku życia. Aktywność edukacyjna respondentek posiada wiele cech wspólnych, choć dla każdej z nich ma także wymiar indywidualny, związany z subiektywnymi odczuciami i doświadczeniami. Analiza otrzymanych wyników wskazuje, iż wdowieństwo dla respondentek stanowiło przeżycie pobudzające do podjęcia aktywności edukacyjnej, która pozwala im zaspakajać potrzebę satysfakcji życiowej, zrozumienia życia i cierpienia oraz stanowi podstawę samodzielności. Należy także zwrócić uwagę, iż istotne miejsce w kształtowaniu aktywności edukacyjnej badanych kobiet to uniwersytety trzeciego wieku oraz ich program. Poprzez aktywność edukacyjną respondentki poszerzyły grono swoich znajomych i przyjaciół, mają możliwość zdobywania nowej wiedzy, umiejętności i kompetencji, które pozwalają im na pełniejsze uczestnictwo w życiu społecznym. Respondentki są świadome, jakie bariery mogą ograniczać i utrudniać zaangażowanie w aktywność edukacyjną, dlatego duże znaczenie przypisują tutaj czynnikom osobowościowym i sytuacji rodzinnej.

Przeprowadzone badania są częściowo zbieżne z dotychczasowym stanem wiedzy, który głównie osadzony jest w kontekście osób młodszych niż respondenci w wieku 90+. Pojawiły się także obszary nowe, które wymagają dalszych badań i rozważań umożliwiających lepsze poznanie aktywności edukacyjnej kobiet długowiecznych. W aspekcie przeprowadzonych badań należy zwrócić uwagę na fakt, iż na UTW mała jest liczba słuchaczy przeżywających starość długowiecznym, dlatego też zasadnym staje się podejmowanie dalszych badań nad edukacją tej grupy wiekowej oraz czynnikami ją warunkującymi.

Bibliografia

1. Bowling A. (2007), *Aspiration for Older Age in the 21st Century: What is Successful Ageing?*, „International Journal of Ageing and Human Development” 64, no. 3, p. 263–297.
2. Cattaneo M., Malighetti P., Spinelli D. (2016), *The Impact of University of the Third Age Courses on ITC Adoption*, „Computers in Human Behavior” 63, p. 613–619.
3. Cybulski M. (2016), *Proces starzenia się społeczeństwa istotnym problemem zdrowia publicznego*, w: *Opieka nad osobami starszymi. Przewodnik dla zespołu terapeutycznego*, red. M. Cybulski, E. Krajewska-Kułak, PZWL Wydawnictwo Lekarskie, Warszawa, s. 11–16.
4. Dubas E. (2008), *Edukacyjny paradygmat badawczy w geragogice*, w: *Edukacja do i w starości*, red. M. Kuchcińska, Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej, Bydgoszcz, s. 39–61.
5. Dziegielewska M., *Edukacja osób starszych w codzienności*, w: *Edukacja do i w starości*, red. M. Kuchcińska (2008), Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej, Bydgoszcz.
6. European Commission, United Nations (2014), *Active Ageing Index 2014 for 28 European Union Countries*, Brussels.
7. European Commission, United Nations (2015), *Active Ageing Index 2014: Analytical Report*, Brussels.
8. Fernandez-Ballesteros R., *Active Ageing (2008), The Contribution of Psychology*, Göttingen.
9. Główny Urząd Statystyczny (2019), *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa.
10. Główny Urząd Statystyczny (2018), *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce w 2018 r.*, Warszawa.
11. Halicki J. (2000), *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze*, Trans Humana, Białystok.
12. Kuchcińska M. (2012), *Bariery uczenia się społecznego seniorów*, w: *Uczestnictwo społeczne w średniej i późnej dorosłości*, red. D. Seredyńska, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz.
13. Mandrzejewska-Smół I. (2014), *Aktywność edukacyjna jako główny wyznacznik aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym osób w okresie późnej dorosłości*, „Przegląd Pedagogiczny”, nr 2, s. 201–212.
14. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2019), *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2018*, Warszawa.
15. Niewiedział D. (2015), *Starzejąca się kobieta-wdowa. Wybrane problemy*, w: *Porozmawiajmy o starości*, red. B. Antoszewska, U. Bartnikowska, K. Ćwirynkało, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
16. Pikuła N. G. (2014), *Poliformiczność starości jako czynnik sprzyjający wykluczeniu*, w: *Inkluzja społeczna jako remedium pedagogiczne w dobie kryzysu*, red. L. Pytka, T. Zacharuk, W. Jówko, Siedlce, s. 309–316.
17. Pikuła N. G. (2016), *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
18. Pólturzycki J. (2008), *Edukacja ustawiczna w ujęciu Roberta Kidde, Jacques’a Delorsa i Polskiej Strategii z 2003 roku*, w: *Edukacja ustawiczna. Wymiar teoretyczny i praktyczny*, red. S.M. Kwiatkowski, Warszawa–Radom, s. 69–84.

19. Skibińska E. (2008), *Proces kształcenia seniorów*, w: *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, red. Fabiś A., Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała.
20. Stenner P., T. McFarquhar T., Bowling A. (2011), *Older People and 'Active Ageing': Subjective aspects of ageing actively*, „Journal of Health Psychology” 11, no. 3.
21. Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dzięgielewska M. (2012), *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.
22. Szukalski P. (2013), *Ludzie w wieku 75+ – nowa kategoria demograficzno-społeczna?* w: *Kwestionariusz Camberwell Assessment of Need for the Elderly (CANE) jako narzędzie do oceny zapotrzebowania na opiekę przez osoby w wieku podeszłym*, red. K. Wieczorkowska-Tobis, D. Talarska, Warszawa, s. 7–19.
23. Tobiasz-Adamczyk B., Barzyski P., Bajka J. (2004), *Społeczne uwarunkowania jakości życia kobiet u progu wieku starszego. Badania porównawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
24. World Health Organization, <https://www.who.int/campaigns/world-health-day/2018/en/>, [dostęp: 12.04.2020].
25. Ziębińska B. (2010), *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
26. Zych A. A. (2009), *Przekraczając „smugę cienia”*. Szkice z gerontologii i tanatologii, Wydawnictwo Śląsk, Katowice.

dr Katarzyna Białożył – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Spraw Społecznych, Katedra Gerontologii Społecznej i Pedagogiki Pracy